

Običaji, tradicije, navade in podobna vedenjska pravila v kriminologiji

Ex praeteritis praesentia aestimatur
Sedanost presojamo po preteklosti

V individualnem, skupinskem in družbenem življenju imajo že od nekdaj vedno zelo pomembno vlogo ideje, navade, vrednote itd., ki jih je najpogosteje zelo težko ali sploh nemogoče meriti. Toda strukture družbe obvladujejo prenekateri pojavi in procesi, s katerimi je vedno treba računati, zlasti v družboslovnih znanostih, posebno kadar gre za razumevanje vedenja in ravnanja.

V tem sestavku načenjamo za določen kriminološki smoter nekatera vprašanja, ki so skupna morali, tradicijam, navadam, običajem, ritualom, obredom, mitom in še čemu, za kar, da bi se izognili neprestanemu ponavljanju, uporabljamo ne povsem posrečene izraz »vedenjska pravila«. Vse te oblike razmerij vplivajo na etiko, ideale, kulturo, in kot so po eni strani lahko *ključnega pomena za socializacijo*, tako je po drugi strani *mogoče v njih iskati genezo odklonskosti*, kajti poleg pozitivnih vplivov imajo čestokrat negativne. Povrhu vsega pa tako ali drugače predstavljajo najbolj ključni nadzorstveni dejavnik, ki ima sedaj represivno, sedaj zoper preprečevalno vsebino in zaradi česar so *nepisana pravila primarnih in sekundarnih skupin dosti bolj učinkovita* od vseh norm države in mehanizmov, ki jih le-ta ima za privajanje k poslušnosti in konformizmu. In kakor je vse, s čimer se ukvarja to pisanje, po eni plati individualizirano, tako je po drugi očitno določen univerzalizem, ki nedvomno vpliva na to, da se sčasoma prenekateri nepisana pravila polagoma spreminjajo v pravne norme, se torej juridizirajo in kodificirajo, tako da je predpisana človeškega vedenja čedalje širša in ob željah po čedalje več svobode nastaja vedno več omejitev, ki začenjajo v postindustrijski družbi to svobodo čedalje bolj ogrožati. In kolikor so lahko posamezne izmed ustaljenih oblik odnosov med ljudmi ekscentrične, jih moramo obravnavati z ustreznim realizmom, posebno še, če naj bi v določenem pogledu predstavljale ločnico med tistim, kar je v posamezni družbi sprejeto kot dobro in tistim, kar pomeni zlo. Zlasti to zadnje za kriminologijo ni nepomembno, še posebno če pomislimo na *zgodovinskost zla, ki je pogosto pomenilo greh*, pod vplivi različnih religioznosti pa je tak greh pozneje država največkrat spreminjala v kaznivo dejanje.

Morda je vprašanje, s katerim se ukvarjamo, zanimivo tudi za naše širše družbene razmere in ne le za področji kot sta etika in morala, poleg kriminologije, sociologije, antropologije, socialne psihologije itd. To toliko bolj, ker imamo druž-

* Janez Pečar, dipl. pravnik, doktor znanosti, redni profesor za kriminologijo, Inštitut za kriminologijo pri PF UEK v Ljubljani, Trg osvoboditve 11, Ljubljana.

bene sile z njihovimi pripadniki, ki bi morali prednjačiti v moralnosti¹, ker imajo postavljene najvišje vrednote, ki naj bi bile spoštovane tudi v širši družbeni skupnosti kot pomembna motivacija za napredek in razvoj, pa nasplošno vendarle ugotavljamo, da je večina neprijetnosti, ki nastajajo, »prvenstveno problem morale«.²

Sestavek načenja problem morale skupaj z drugimi »mehanizmi«, ki delujejo nanjo, že po tradicionalnih izhodiščih svoje konvencionalizacije in zgodovinski utemeljenosti ter preizkušeni. Ker se kriminologija še vedno precej ukvarja s posameznikom, čeprav je že zdavnaj prešla ta Rubikon, se toliko bolj zdi pomemben vpliv vsega tistega, kar razumemo pod ustaljenimi oblikami vplivov na posameznikovo vedenje v družbi, na smisel življenja v odnosih ljudi med seboj in seveda v kontekstu vseh konfliktnosti, ki zaradi njih in ob njih nastajajo. Od tod seveda dvomi v dovršenost vloge kazenskega prava in neprestano vračanje k moralnemu pravu kot splošnim in stalnim pravilom vedenja, kjerkoli in kadarkoli.

1. Preteklost

Kadarkoli govorimo o socializaciji, si navadno predstavljamo določeno vplivanje na ljudi in njihovo oblikovanje, predvsem zdajle in tukaj in še to največkrat v zvezi s tistimi posamezniki, ki jih družbene skupine označujejo kot deviante. Torej ljudi, ki odstopajo od norm, ki jih največkrat zapisuje in določa država. *Pravo*, ki ga določa država (lahko tudi samoupravljanje, vendar na področju vedenja predvsem na obrobni vprašanjih), je torej tisto *sredstvo*, ki *razmejuje v moderni družbi dobro od zla*, pričakovano od stihije in zaželeno od škodljivega. Le redkokdaj pomislimo na vse tiste mehanizme, ki vplivajo na naše vedenje mimo prava, že od nekdaj v človeški zgodovini, od časov, ko morebiti še sploh ni bilo prava in ne dihotomnosti pisanih pravil obnašanja in formalno sankcioniranega in zagotovljenega ravnanja, ki sta čedalje bolj v rabi že nekaj tisočletij.

Človeštvo je skozi zgodovino oblikovalo svojo vrednostno zavest predvsem z nepisanimi pravili, ki jih je ustvarjalo, ponavljalo in posnemalo, spoštovalo, spreminjalo, zavračalo in nanje tudi pozabljalo. Seveda odvisno od posameznih skupin, moči tistih, v katerih interesu so bila ta nepisana pravila ter sprejemljivosti in pomembnosti za tiste, ki naj bi jih upoštevali. V ta namen je na različne načine prihajalo do vrste pestrih in pogosto dokaj ustaljenih oblik delovanja in nenazadnje do družbenih (skupinskih) razmerij med ljudmi, ki izhajajo (ali so) *iz tradicij, navad, običajev ali šeg, ritualov, obredov, in ceremonialov*, pa prek *simbolov, mitov in tabujev* ali na splošno *iz morale*, in so uravnavala vedenje ljudi, odnose med njimi, pričakovanja, če že ne pravice in dolžnosti, ki jih je bilo treba spoštovati tudi za ceno družbene (neformalne) sankcije.

Kolikor so ti mehanizmi najprej imeli skupinski pomen, so se z močjo svoje uporabnosti in prepričljivosti tudi *razširjali in postajali splošno pomembni za širše sloje ali razrede, in iz preteklosti*, v katerih so nastali, so prešli v sedanjost, v kateri so se mnogi med njimi tudi obdržali. Prenekateri izmed njih pa so navdihovali tudi zakonodajalce, da so jih sprejemali v svojo sankcionirano formalno regulativo. Comte se ni motil, ko je rekel: »Mrtvi v nas so močnejši, kakor živi«.

¹ Glej Šter, Rus, Rus, str. 106.

² Prav tam, str. 154.

Glede na to so imenovane ustaljene oblike vplivanja na ljudi postale pomembne družbene institucije³, ki so v sociološkem smislu delovale tako na družbene razrede, sloje, kaste, skupine itd. kot na posameznike na eni plati, v kriminološkem pogledu pa so delovale kot usmerjevalke vedenja, zagotavljale so določen red, sožitje in spoštovanje nepisanih pravil in hkrati, ker so imele predvsem preprečevalno vlogo, so bile po drugi strani marsikdaj sredstva za zastraševanje, nasilje in prisilo, torej za povračilo nad neposlušnimi. Kolikor so bile kot *nepisana regulativa hkrati vrednostni kriteriji*, so prav tako kot danes formalno pravo, *delile ljudi na konformiste in nekonformiste* in kot sredstvo »moralne prisile« so (bile) uporabljene za kaznovanje neposlušnih, upornih, drugače mislečih, inovativnih itn.

Zato so tem »sredstvom« (in še danes prav tako) marsikdaj očitali stereotipnost, tradicionalizem, konservativizem in še marsikaj, ker so z neprestanim in dolgotrajnim ponavljanjem *predstavljala tudi oviro razvoju in napredku*, nenazadnje tudi na vedenjskem področju, ali na kateremkoli drugem. Toda, kakršnakoli konformnost, ki so jo ustvarjala (čeprav so se spreminjala), vendarle pomeni, vsaj določen čas, socializacijo, ki je zaželen proces v katerikoli družbi, v današnji pa še posebno, zlasti če nanjo gledamo s stališča trenutnih zahtev in potreb. To toliko bolj, kolikor na tradicije, običaje, navade, moralo itd. gledamo kot na kulturo, ki je tudi v kriminološkem pomenu izredno vplivna lastnost in se pripisuje tako razredom kot posameznikom. Prav zato predstavljajo določeno moč. Ni toliko pomembno, ali to »moč« dojemamo kot zavest, internalizacijo vrednot ali interiorizacijo, poslušnost ali konformizem, vest, ki zna deliti dobro od zlega itd., važno je, da *pomenijo določena vedenjska pravila*, ki so poleg formalnih zapovedi in prepovedi napotilo ljudem, kako živeti in delati, da bi, če ne drugega, v sožitju med seboj ravnali tako, da nihče drugemu ne stori kaj takega, česar ne želi, da bi mu drugi storili.

2. Prenašanje in posnemanje

Kolikor se v naših razmerah vprašamo, kako upoštevamo pravne norme, sankcionirane od države, ki so v marsičem neposredno koristne tudi za vsakega posameznika (npr. zakon o temeljnih varnosti cestnega prometa), bi glede na stanje in ocene ustreznih dejavnikov najbrž morali odgovoriti: ne posebno optimistično. Ker pa imamo poleg pravnih norm še najrazličnejše državne in samoupravne mehanizme za njihovo uresničevanje in zagotavljanje z vsemi prisilnimi sredstvi, ki jih ima moderna država v sodobni družbi na voljo, potem so lahko mnenja še toliko manj ugodna.

Glede na to se samo od sebe ponuja vprašanje, kako je mogoče, da se ves čas človeške zgodovine *vzdržujejo nekatere ustaljene oblike razmerij* med ljudmi, kot bi rekli, *same od sebe* in po sebi, brez pisanih norm, brez kodifikacij, brez uniformiranega policista in ječarja in brez vseh tistih sredstev, ki so danes imanentna državi, ki je manifestna grožnja neposlušnim, aberantom in deviantom. Kje je torej moč tradicij, običajev, navad in ritualov, da se vzdržujejo tako dolgo skozi zgodovino; in ne le to: vprašamo se lahko, v čem je njihova lastnost, da jih ljudje spoštujemo ali vsaj cenimo in posnemamo oziroma toleriramo, kolikor ne gre za dejavno prenašanje kot vzorec vedenja tudi na druge, zlasti pa zanamce.

Najbrž gre njihove *lastnosti iskati v splošni uporabnosti in koristnosti*, v izogiba-

³ Glej o tem zlasti Sumnerjevo pionirsko delo iz leta 1906 »Folkways«.

nju neprijetnostim, v komunikacijah in interakcijah z drugimi. Individualna ali skupinska *motiviranost* je tisto, kar je v pojavu ključno. Seveda pa pri tem ne gre izključevati sugestivnosti, spoštljivosti, lojalnosti, pripadnosti, vzorovanja, odgovornosti in zaznamovanja. Morala in vse kar sodi vanjo, vse kar jo spremlja in vse zaradi česar je sploh prišlo do nje, *ne nastaja brez prisiljevanja in brez kaznovanja*. Ustaljene oblike vzdrževanja in spoštovanja razmerij med ljudmi niso brez sankcij, le da so pri njih te sankcije neformalne, saj iz zgodovine poznamo poleg kamenjanja, ostrakizma, izгона, do usmrtnitve, še marsikaj drugega, s čimer so ljudi »disciplinirali ali socializirali« in se za ceno bolečin preteklosti, ponekod bolj drugje zopet manj, uspeli dokopati do svoje »svobode«, ki je kupljena za ceno nasilja nad ljudmi. In tudi pri navadah, običajih, tradicijah, obredih, tabujih, mitih itd., je največkrat s pomočjo destrukcije prihajalo do restrukcije, vse to pa je privedlo do sprememb in ustvarjalnosti in s tem tudi do prizadevanj za novo konformnost. Kajti konformnost danes in tukaj ni konformnost od včeraj in od tam, je čisto nekaj drugega in različnega, različno od pojmovanja in dojemanja potreb po izogibanju konfliktnosti in razumevanju razmer, ki jih je bilo treba upoštevati, da sta se posameznik kot njegova skupina izogibala neprijetnostim in stiskam, ko je marsikdaj šlo za golo preživetje.

To seveda tudi pomeni, da so bili *strah, slaba vest, stiska, grožnja, maščevanje, kaznovanje itd. glavni posredovalci* upoštevavanja, ustalitve in morebitnega spreminjanja morale, ritualov, običajev itd., ki so postajali ali bili »zakon močnejšega«, ne glede na to, kdo je to bil. Tisti, ki je bil »spodaj«, se je vedno moral prilagajati, moral je sprejemati (tuje) vrednote, razkazovati je moral »praktično« konformnost, kajti nad njim je bdelo družbeno nadzorstvo s svojimi sankcijami, s svojo stereotipijo, verovanji, idejami, stališči, izkušnjami, pogledi, tja do predsodkov, ki marsikdaj vodijo do diskriminacij najrazličnejših vrst (narodnostne, spolne, gospodarske, razredne, verske itd.).

V tem kontekstu je človeštvo oblikovalo tudi svoje vrednote, ko je venomer spoznavalo, [kaj je dobro in kaj je slabo, se izogibalo konfliktom, se vdajalo] kompromisom ali se upiralo, in ko je v interakcijah posameznik moral spreminjati sebe in druge. Zato so ves čas *nastajala določena pravila obnašanja*, ki so se včasih s težavo prebijala do stopnje, ko so jih ljudje ne le ustvarjali, marveč predvsem tudi sprejemali, posnemali in prenašali, ker so imeli od tega predvsem tudi neko »korist«. Ta korist je bila lahko individualna ali skupinska in očitno celo na višji ravni, in je v glavnem pomenila upoštevaje življenja takšnega, kakršno je bilo, čeprav marsikdaj brez optimizma tudi to ni moglo potekati in čeprav je šlo pogosto za razločke med individualnim in družbenim prilagajanjem.

V glavnem pa gre ves čas za učenje tako dobrega kot slabega in v tem tiči prenekatero kriminološko spoznanje, ki vidi v učenju ne samo razlog za socializacijo, marveč tudi vzroke za deviantnost.

3. *Zapovedi in prepovedi*

Vse, sicer različno ustaljene in od prenekaterih okoliščin odvisne oblike navad, običajev, tradicij, simbolov, predsodkov itd., seveda vključno z moralo in z le-to še najbolj, vsebujejo *razna napotila, zapovedi, prepovedi in sploh pravila*, kako ravnati v posameznih trenutkih, ob dogodkih, pri srečevanju s prav določenimi ljudmi, ob praznovanjih, proslavljanjih, čaščenjih itd. Zato je v njih *dosti obrednosti, vrednotenja in ocenjevanja, pričakovanj in zahtev ter kaznovanja tistih*, ki neupošte-

vajo določenih načinov vedenja. Čeprav imajo različno težo, moč in čeravno jih ponekod selektivno upoštevajo, odvisno od razmer, ki se prav tako neprestano spreminjajo, je vendarle treba računati s tem, da vse, kar je človeštvo ustvarilo skozi svojo zgodovino, ni nastajalo v brezračnosti in brez smisla za življenje, ki so ga posamezne skupine, sloji, plemena, narodi itd. morali živeti. Vse kar so prejeli mimo prava in obveznosti, je bilo dostikrat *stvar soglasja, strinjanja, dojemanja*, itd., čeprav pogosto spontanega in nevsklajenega ter kot dolgotrajen proces socializacije z nečim, kar je imelo nek smisel in pomen bodisi za preživetje bodisi za ugodnejše življenje ali kakšno verovanje in prepričanje, tja do izmišljanja idealov in tabujev. In čeravno je marsikdaj šlo za neskladnosti med nagonom in razumom, med čustvenostjo in zavestjo, so prenekatera pravila nastajala zaradi človeške nuje, stisk in potreb. Skratka, *človeštvo* v kateremkoli svojem segmentu je moralo biti motivirano za to, da si je nalagalo razne omejitve s šegami, tradicijami, navadami itd., tja do predstav, s katerimi se je branilo pred nekonvencionalnostjo in postavljalo določene okvire, s katerimi je urejalo sožitje v skupini, med skupinami, med spodnjimi in zgornjimi sloji in nenazadnje z božanstvi, tako »v nebesih« kot na zemlji.

In če si je s tem zagotavljalo določen red, mir, ureditev, sožitje, sodelovanje, omejitve ipd., jih je moralo sprejemati kot norme, čeprav nepisane, ki niso mogle obstajati brez zapovedi in prepovedi in ne brez sankcij, kajti s samozavestjo nikoli ni bilo mogoče v celoti računati, kajti zavestnost o nečem je gotovo stopnja, do katere je treba priti z najrazličnejšimi postopki, tako pozitivnimi kot negativnimi. To pa pomeni rabo sankcij po eni in prepričevanje po drugi strani. In ker so vse tradicionalno ustanovljene oblike razumevanja med ljudmi vsebovale pravila in napotke za vedenje, so hkrati lahko urejale pomembna življenjska vprašanja, ki so glede na posamezne obrede, običaje, navade oz. morale lahko različna, toda sčasoma so jih ljudje sprejemali in se po njih ravнали kot po nečem, kar jim je potrebno. Premnogi pojmi iz antropologije, etnologije itd., tja do sociologije morale potrujejo, da so prenekatera vedenjska pravila pogosto upoštevali, ne da bi dosti razmišljali o njih in o smotnosti, ki jih je kakšna oblika predstavljala. In ker je bilo tako, hkrati to tudi pomeni, da so posamezne tradicije, navade, rituali itd. dobili tolikšen ugled, da so pomenili določeno avtoriteto, spoštovanje itd., še posebno, če se je večina članov skupine ravnala po napotilih, ki jih je posamezna oblika vsebovala.

Iz tega izhaja, da so bila vedenjska pravila obvezna, samostojna, predstavljala so vrednoto, ustvarjala so določene pritiske, čeprav so bila ljudska⁴ – in če so jih kot takšna sprejemali, so morali kršitelji imeti občutke krivde in sramu, če zapovedi in prepovedi niso spoštovali. Ostali pa so se čutili užaljene in prizadete, ker njihova soglasno sprejeta pravila sožitja (pa čeprav je šlo za čaščenje, predsodke, tabuje itd.) niso bila spoštovana in čutili so željo po vplivanju na deviante. Ni važno, kakšne sankcije so jih zadele (prepričevanje, usposabljanje, privajanje, tekmovanje, motiviranje, prisiljevanje itd.), važno je, da se venomer ustvarja vzdušje, v katerem je jasno, da je bilo kršeno določeno načelo, s katerim je bilo ogroženo sožitje skupine (kakeršnekoli). Zato ni čudno, če so se nekaterih navad ljudje držali iz »navade«, ali pa jim je tako prišla v zavest, da kakšno zapoved izpolnjujejo čustveno, z vraževerjem, z občutki zadovoljstva in sreče⁵, ali pa kar zato, ker so jih že generacije pred njimi spoštovale in se o njih ravnale.

Potemtakem gre pri teh oblikah, hkrati ob zunanjih pritiskih, največkrat za

⁴ Glej Lukič, str. 110–119.

⁵ Glej Sumner, str. 204.

specifične notranje (od posameznika odvisne) sankcije, ki so dostikrat bolj učinkovite od zunanjih.

4. Vpliv na vedenje

To, o čemer je tu govora, nas zanima s kriminoloških vidikov, predvsem ob vprašanju, kakšen vpliv so imeli običaji, tradicije, navade, ceremoniali itd. na vedenje in koliko so lahko (še posebno če pomislimo na današnje čase) delovali na razmejevanje konformnega od drugačnega, kot pravimo morebiti deviantnega, aberantnega, asocialnega in antisocialnega, skratka nezaželenega vedenja. *Vsa pravila*, bodisi pisana bodisi nepisana (kakor so oblike, o katerih tu razpravljamo, tudi bile), so nastajala (in nastajajo) zaradi določenega omejevanja svobode v vedenju. Kajti vse, kar je ponavadi v kakršnikoli pravilih, vsebuje zapoved, kaj ljudje moramo delati pa največkrat nočemo, ali prepovedi, kaj ne smemo početi, pa bi radi. Psihosocialno vzeto so pravila, napotila, norme itd. gotovo pritisk na ljudi in nepisana se ne razločujejo od pisanih, le da jih jemljemo neformalno nasproti formalnim, ki jih zagotavljata pravo in državna prisila, medtem ko se morala, šege itd. največkrat uravnavajo z drugačnimi sredstvi, četudi neprisilna niso med zadnjimi. Toda njihova sredstva se gotovo razlikujejo od tistih, ki izhajajo iz pisanih pravnih norm, za katerimi stoji cel sistem kontrolnih inštitucij s svojim prisiljevanjem.

Zanimiv pa je razloček med obema oblikama »socializacije«, kajti prva poteka z grožnjami in prisilo (čeprav ponekod čedalje manj) in dosti bolj od zunaj, druga pa bolj s sprejemanjem in soglasjem (toda ne vedno), vendar prej od znotraj. Pri obeh gre za željo doseči pri ljudeh pričakovani konformizem.

Pod konformizmom navadno razumemo upoštevanje ustaljenih modelov, standardov, vzorcev in družbenih pravil vedenja, čeprav so o tem različna mnenja in pogosto tudi zmeda v pojasnjevanju, kaj konformizem sploh je. Razločki so tudi odvisni od razlag glede na to, ali so le-te pravne, sociološke, socialnopsihološke⁶ in še kakšne druge. Socialna psihologija razlaga konformizem kot popuščanje posameznika pritiskom skupine oziroma družbe. V tem je videti nasprotje med težnjami, cilji, vrednotami, ki jih ima posameznik nasproti tistim, ki jih imata skupina ali družba. Pri tem je ključno, da se mora posameznik najpogosteje prilagajati pravilom izven njega. Zato je lahko konformizem po eni strani zblíževanje in privlačevanje posameznikov, ali pa pritisk oz. vpliv drugih na osebo, ki se jim mora prilagajati, če ne želi ustvarjati konfliktov. V sociologiji se konformizem poleg drugega dojema kot homogenost in integritetnost, pa tudi kot podrejanje, identifikacija, posnemanje itd. Vplivi na konformizem so situacijski, vrednostni, praktični itd. Protikonformizem ali nekonformizem je gotovo nesprejemanje ustaljenih navad in pritiskov, kar ima že od R. Mertona dalje več oblik, med katerimi sta za naš namen gotovo najbolj zanimiva inovativnost in upor.

Konformizem je gotovo navajeno vedenje, kolikor nanj gledamo kriminološko, saj ta vidik uporablja zlasti pravniška merila za ločevanje med konformizmom in nekonformizmom, ki ga je šteti kot odstopanje od norm. Od tod tudi pojem deviantnost oziroma odklonskost. Navade, običaji, tradicije, morala itd., so gotovo mehanizmi za ponavljanje obstoječega in utečenega iz preteklosti. Vsa sredstva,

⁶ Glej npr.: A Dictionary of Social Sciences, str. 124, 125, Leksikon CZ, Družboslovje, str. 146, 147, Riječnik sociologije i socialne psihologije, str. 297.

pritiske in vplivi grede pri njih pretežno v skladu z željo po upoštevanju vpeljanega in zanesljivega, tja do konservativnosti in tradicionalizma v tem pogledu. To je zaželeno predvsem zato, ker hkrati ustvarja merila za ločevanje in zagotavlja brezskrbnost pred inovativnostjo (če ne celo uporom), ki vedno prinaša negotovost.

Toda po drugi strani je *konformizem*, ki ga vzdržujejo vse oblike, s katerimi se tu ukvarjamo, tudi zastrašujoč, kajti *narekuje prav določene načine ravnanja in vedenja*, vpliva s svojo legitimnostjo in utečenostjo, ugledom in avtoritativnostjo in daje moralno oporo njegovim protagonistom oziroma »čuvarjem«, ki nastopajo v najrazličnejših vlogah in s pestrimi vzgojnimi in korektivnimi vplivi.

Ali drugače povedano, imenovane ustaljene oblike *vpivajo na vedenje ne le v pozitivnem smislu, ampak včasih tudi v negativnem*. Pomenijo najbolj elementarna, toda pogosto zelo izdelana in podrobna pravila za stike med ljudmi, ki so najpogosteje zavarovana z notranjimi, to je čisto osebnimi sankcijami. (Ne)upoštevanje pravil prav tako povzroča razkorak med »normativnim in dejanskim«. Toda kot taka so pravila konvencionalizirana na različne načine, tako da pogosto pomenijo vest, ki vzbuja krivdo, ta pa kliče po odgovornosti, zagotavljanju določenega vedenja z nepisanimi pravili obravnavanja in kaznovanja, itd.

5. »Moralno« nadzorstvo

Vse, tudi današnje (neformalne) skupine, čeprav so tako ali drugače institucionalizirane ter integrirane, kot npr. družina, soseska, otroci pri igri itd., imajo organiziran svoj nadzor, ki ga izvajajo odvisno od moči posameznika v njih ali podskupini, ki ga ustanavljajo ad hoc ali kot stalno kontrolno vlogo, katero morajo opravljati, ker se to tudi od njih pričakuje. Nadzorovanje v skupinah se opravlja z zastraševalnimi ukrepi, grožnjami, kaznovanjem itd., pa z molkom, toleriranjem, odobravanjem, nasmehom, vabilom itd., tja do nagrajevanja. S temi možnostmi prihaja do ustaljenih oblik sodelovanja med ljudmi, ki jih tu obravnavamo kot nekaj, kar bi končno, kljub posebnostim, v najširšem smislu lahko poimenovali kar z moralno. Tisto kar pa počenjajo, bi lahko razumeli kot »moralno nadzorstvo«.

Kot *moralno nadzorstvo* bi šteli vsako posredovanje, ki na temelju moralnih (nepisanih) norm skuša v moralnih situacijah pri ustreznih subjektih, odvisno od njihove zavesti (in prištevnosti), doseči ali vpeljati, glede na njihove dolžnosti in obeznosti, ustrezno ravnanje, morebiti tudi za ceno moralne sankcije, še prej pa seveda na različne druge načine, ki so na voljo. Morala je, kot pravi Lukić: »... skupek družbenih norm, ki jih človek v moralni situaciji občuti v hipu, z vsem svojim bitjem, kot lastno brezpogojno, samonamensko obveznost, temelječo na dobrem kot samostojni najvišji vrednoti, in ki jih ne le spoznava z razumom, kateri pogosto pritiska na njegova naravna nagnjenja in uresničuje njegovo človečnost, za katero, če jo prekrši, občuti očitek vesti, medtem ko ga družba kaznuje z zunanjimi sankcijami in hkrati zahteva, da občuti obžalovanje.«⁷

Čeravno je morala ožje področje od tistega, ki ga tvorijo še navade, običaji, rituali, miti, simboli, tabuji, pozitivni in negativni predsodki itd., imajo vendarle vsi skupaj približno enake nasledke. Vsi so *uporabni za razločevanje med tistim, kar določajo, in onim, kar se od njih ne pričakuje* v posameznih primerih in situaci-

⁷ Lukić, str. 120.

jah, na katere se nanašajo. Neupoštevanje pravil, napotil in ravnanj pomeni kršitev, ki ustvarja potrebo ne le po ocenjevanju in vrednotenju, ampak predvsem po reagiranju. In če je »moralno« *nadzorstvo* (kot tudi neformalno) *bogato s pozitivnimi sankcijami*, ki spodbuja ponavljanje dobrega in pričakovanega, ni nič manj revno z negativnim ukrepanjem, ki teži k *jemanju poguma za ponavljanje zla*. (Moralne) kršitve nastajajo torej zaradi neupoštevanja zapovedi oziroma dolžnosti ali obveznosti, ki so glede na posameznika zunanje in notranje. To pomeni, da mora ob delovanju moralnega notranjega nadzorstva (samokontrole) *posameznik zapovedovati sam sebi*, odvisno od norm, ki jih sprejema. O tem veliko vemo iz sociologije morale, iz psihologije osebnosti in drugih znanosti, ki se ukvarjajo s ponotranjanjem norm in to moralnih ali pravnih. In glede na to so tudi sankcije formalne ali neformalne oz. moralne, in so lahko specifične ali nespecifične.

Ustajene oblike in načini ravnanja, ki jih tu obravnavamo, so *družbene institucije*, nastale v preteklosti zato, da bi ljudem določale *pravila obnašanja za posamezne družbene situacije*. Vse na tak ali drugačen način vsebujejo izhodišča za medsebojno vedenje in *pomenijo družbeni odnos*, ki se seveda skozi zgodovino tudi spreminja. Vsebujejo načela in podrobnosti (glej npr. obredi, rituali, ceremoniali, običaji, simboli itd.), s katerimi se izražajo postopki za posamezne priložnosti, ki imajo pogosto tudi globlji, včasih tudi verski pomen, kolikor kdaj pa kdaj pomenijo tudi obličnosti, ki kažejo na *stereotipnost, etiketo, fraze, amulete, itd.*

Njihovo neupoštevanje neredko ustvarja *frustracije, sram, kes* in druge pojave, zaradi katerih celo govorijo, da nastajajo na podlagi moralne *erozije, nediscipline, neodgovornosti, neupoštevanja, nemoralnosti* itd. Če je tako, predstavljajo tudi po svoji naravi kot s posledicami določen sistem, in to *sistem pravil (norm), vrednot in sredstev* za reagiranje zoper nekonformizem in njegove nosilce. In ker pri njih ne gre le za idealne simbolične predstave, imajo velik pomen, ne samo za nadzorstvo, marveč tudi za kriminalnoetiološko problematiko, ki se predvsem ukvarja s pojasnjevanjem odklonskega vedenja, ki ga posredno tudi določajo, kolikor ne celo neposredno spodbujajo (kot npr. negativni predsodki, tradicije – v obliki krvnega maščevanja itd.).

6. Pomen za pravo

Morala, običaji, navade, rituali itd., s katerimi se tu ukvarjamo, v znatnem obsegu *pomenijo kulturo* kateregakoli območja ali skupine ljudi. Z njimi se skozi zgodovino prenašajo vrednote, verovanja, ideali, znanje, itd., vključno s tehnologijo obvladovanja človeškega vedenja, saj prenekatera od teh oblik vsebuje postopke ravnanja z nekomformisti in uporniki. Zato jih je v tem kontekstu mogoče pojmovati v dvojnem smislu. Po eni strani kot možnost za formalno regulacijo, po drugi pa kot neposredni razlog za odklonskost. Po prvem so potemtakem predvsem zanimive za pravo, pri drugem pa še posebej za kriminologijo.

Vse oblike vedenjskih pravil tako ali drugače, sicer v različnem obsegu in z različno močjo *vsebujejo nazore, vedenjske vzorce in norme*. Le-ti se skozi čas navadno konvencionalizirajo do te stopnje, da imajo splošen pomen, čestokrat bodisi kot zapovedi, bodisi kot prepovedi. In če bodisi varujejo ali ogrožajo neko splošno vrednoto, je treba navadno tisto, kar pomenijo tudi zavarovati s pravom. Zato bi lahko rekli, da so se na nek način nanj adaptirali. Adaptacija v tem razumevanju pa pomeni predvsem proces, v katerem se ob določenih razmerah spreminja sam organizem ali sistem bodisi zaradi preživetja, delovanja, vzdrževanja ali doseganja

namena⁸. Čeprav ima sam pojem predvsem biološki priokus, je pogosto rabljen tudi v družboslovnih znanostih tako za ljudi, kot za njihove mehanizme, s katerimi delujejo drug na drugega. Pomembni pa so tudi za zadovoljevanje nekih potreb, učenja, prilagajanje novim zahtevam, predvsem tudi zato, da bi preprečili konflikte ali kaka vprašanja uredili učinkovitejše in bolj enotno.

Kolikor pravo razumemo kot minimum zahtev, brez katerih družba ne more delovati, in kot sredstvo, s katerimi se šibki upirajo močnim in varujejo pred njihovim nasiljem, potem je razumljivo, da so morale biti prenekaterne moralne norme prevzete v pravo, *marsikatero navado, običaji in tradicije urejene s pisanimi pravili, prenekateri obredi, rituali in ceremoniali pa določeni v (kazenski) regulativi ter poenoteni ne glede na družbeni status, spol, raso ali vero prizadetega posameznika. Po drugi strani pa njihov prevzem v pravo lahko tudi pomeni, da določene družbene skupine drugim formalno vsiljujejo svoje moralne norme, navade in vrednote, ki so v veliki meri ideološki, kulturni ali kak drug odsev njihove dominacije⁹, interesov, moči itd., s katerimi skušajo zagotoviti svoj vpliv tudi s pomočjo represije, in ne več le s formalnimi, moralnimi in drugimi (neobveznimi) sankcijami (primerjaj npr. juridični rituali).*

Kolikor bi npr. iskali razmerja med moralno in kazenskim pravom oziroma med moralnimi in kaznovalnimi normami, poznajo v literaturi štiri možnosti:

- Oboje sploh ni identično in obstaja vsako zase.
- Kazenska norma se v celoti pokriva z moralnimi normami.
- Večina moralnih norm je v kazenskem pravu.
- Kazensko pravo je pretežno izven obsega moralnih norm.¹⁰

Mnenja so o tem tudi deljena, od tistih, ki istijo moralno in pravo, in ki menijo, da pravo ni nič drugega kot precizirana morala, do tistih, ki trdijo, da sta oba neodvisna¹¹. Vsakdanje izkušnje pa kažejo, da skrajnosti ne prideta v poštev, marveč da gre med obema za nekje več, drugje zopet manj identičnosti, medtem ko oba vplivata drug na drugega.

Kjer uresničevanje in zagotavljanje s tradicijami, navadami in običaji itd. določenih vrednot na neformalen način in samo z moralnimi sankcijami ni bilo več uspešno, so jih morali začeti vsiljevati z drugimi sredstvi. Od tod seveda potreba po kazenskem pravu, ki naj bi v resocializacijo ali socializacijo posegalo z drugačnimi sredstvi kot so tista, ki so jih izvajali ljudje med seboj, čeprav se je tudi država čestokrat vzorovala po preteklosti. Le čas ji je prinesel novosti, ki jih je uporabljala za doseganje svojih ciljev pri uvajanju poslušnosti. To pa seveda pomeni, da se pomen notranjih sankcij bistveno premakne v korist zunanjih in iz neformalnih skupin na formalno nadzorstvo. S tem pa se prav tako začnejo procesi ločevanja med nemoralnostjo in nezakonitostjo ter nenadziranje med grehom in kaznivim dejanjem. S pravom pa toliko jasneje stopajo v ospredje kazen, zakonitost, pravni sistem, enakost, pravičnost, pravica, dolžnost itd.

7. Deviantne tradicije in kriminalne vrednote

Razmišljanje o bolj ali manj ustaljenih oblikah razmerij med ljudmi in odnosih do stvari gotovo lahko prenesemo na področje vedenja v negativnem smislu, oziroma z nasprotnim predznakom kot jih tradicije, običaji, navade in sploh morala imajo v vsakdanjem življenju in ki se prenašajo od starejših generacij na mlajše. Pri

⁸ A Dictionary of Social Sciences, str. 8.

⁹ Glej npr. Leksikon CZ, Morala in etika, str. 284.

¹⁰ Glej Hoefnagels, str. 86, 87.

¹¹ Lukić, str. 563.

tem so mišljene predvsem kriminalne vrednote in deviantne tradicije, ki jih obravnavajo in vsaj upoštevajo prenekatero kriminološke teorije v etiološkem smislu. Gre torej za sprejemanje navad in teženj, ki so nasprotni normam, po katerih bi se bilo treba vesti in za vedenje, ki ga oblikujejo kriminalne norme, *kriminalne dispozicije, kriminalni nagoni in sploh kriminalne navade*. Kajti v kriminalnih združbah in druženju s kriminalnimi ljudmi se pogosto tvorijo standardi skupine in nenazadnje tudi pri njih ugotavljamo vpliv določenih kriminalnih skupin, zlasti na mlade ljudi. To seveda hkrati tudi pomeni, da so marsikateri posamezniki ali skupine pogosto podvrženi različnim učinkom divergentne socializacije, in od njihove (labilne) osebnosti je odvisno, kako bodo ravnali ob posameznih priložnostih.

Negativne navade in nagnjenosti¹² nastajajo *pod vtisi posnemanja drugih* v okolju, v katerem posameznik živi. Tam zbira svoje zkušnje, poglede, stališča, ideje in se oblikuje v skladu z interesi samega sebe ali skupin, v katerih se združuje. V svojem okolju ali v skupinah, v katere zahaja, *sprejema vzorce vedenja* in jih neredko tudi sam manifestira, ponavlja, razvija in prenaša na druge. Lahko bi rekli podobno kot pravi Milutinović, da se »socializira v antisocialnem«¹³, v subkulturi ali kontrakulturi. Tu se praktično začno tudi različne tipologije deviantov, od priložnostnih, impulzivnih in premišljenih do povratnikov, poklicnih, iz navade itd., kar je v kriminologiji glede na deviantno stereotipijo zelo izdelano, toda nič manj utemeljeno kritizirano. Vsem so navadno lastne določene nagnjenosti pa izkušnje, navade (modus operandi), lastnosti itd., tja do kriminalne osebnosti, ki jo ustrezne discipline obravnavajo z različnih zornih kotov, nenazadnje tudi z vidika dezorganizacije. V tem kontekstu zlasti kot prekinitvev komunikacij med mladimi in odraslimi, ki predstavljajo največkrat ustrezne družbene konvencionalne institucije, tradicije itd.

Nastajanje deviantnosti v smislu tega pisanja se pogosto pojasnjuje z *upadanjem sposobnosti vzdrževati ustrezne vrednote*, ki jih vsebujejo ustaljene oblike razmerij med ljudmi in s strpnostjo do razvijajočih se kriminalnih vrednot, s katerimi prihajajo v konflikt. Že čikaška šola je ugotavljala *epidemiološko vlogo delinkventnih tradicij, vrednot, znanja in usposobljenosti*, ki so se kot kulturna dediščina prenašale iz roda v rod v določenih delih mesta. Prevzemanje tradicije je potekalo od starejših na mlajše, zlasti v okviru posameznih nacionalnih skupin, in od tistih, ki so že dlje bivali tam, na one, ki so tja prišli pozneje¹⁴. In čeprav je bilo to funkcionalistično poimenovanje dostikrat kritizirano, je v njem vendarle dosti sestavin, ki so gonilna sila tudi za razumevanje vlog vsega tistega, kar je v središču naše pozornosti, ko pišemo o morali, tradicijah, navadah itd. Vse te pa niso vedno le tisto, kar predstavlja dobro, ampak so lahko tudi zlo in od tod seveda zopet kriminalna morala, delinkventne navade, *deviantne vrednote* itd., ki jih prenekateri gledajo tudi v pomenu odtujenosti človeka v razredni družbi, kot bi rekli marksisti.

Zlasti v okviru morale naletimo na pisanja o »morali kriminalcev«, ki vsebuje razna pravila obnašanja zaradi varovanja pred ogrožanjem izven njihovih skupin¹⁵. To po eni plati. Po drugi pa goje kriminalne standarde znotraj samih skupin zaradi vzdrževanja discipline, organizacije, odgovornosti itd. (glej mafijo, kriminalne

¹² Glej o tem tudi Milutinović, str. 404.

¹³ Milutinović uporablja »socializacija v asocialnem«, toda antisocialno predstavlja usodnejšo skrajnost, zato uporabljam ta izraz.

¹⁴ Glej Short, J. Jr., str. 31.

¹⁵ Glej »Morala kriminalcev« v Leksikon CZ, Morala in etika, str. 289, 290.

združbe itd.), da sploh ne omenjamo kriminalni argot za medsebojno sporazumevanje.

Deviantne tradicije, kriminalne vrednote, odklonske navade, hudodelski rituali (primerjaj ritualni uboji) itd., so torej nasprotje dobrega in predstavljajo nekaj, kar je zlo, nezakonito, nepravično, neustrezno, neprimerno, nesprejemljivo, nizkotno ipd. Toda neredko so to tudi stereotipna izhodišča za ocenjevanje vedenja ali ljudi, s katerimi nekaj ni v redu, pa jih družbene skupine, ki imajo moč, s tem potiskajo v obrobnost ali vsaj stigmatizirajo.

8. »Vedenjska pravila« in pojasnjevanje odklonskosti

Najbrž velja v tem pisanju načeti tudi razmišljanje o razumevanju obravnavanih »ustaljenih navad« v smislu njihove prisotnosti v raznih kriminoloških teorijah, ne glede na to, kakšno je njihovo poreklo. Gotovo je, da tudi teoretično pojasnjevanje vzročnosti odklonskega vedenja ni moglo mimo vsega tistega, kar je človeštvo v svoji zgodovini ustvarilo glede medsebojnih komunikacij in kot kulturo vzdrževalo do današnjega dne. Tudi kriminologija in z njo povezane znanosti, ki se kakorkoli ukvarjajo z deviantnim vedenjem, so morale upoštevati nekatere vplive, tako na vedenje po eni strani, kot na razumevanje vedenja po drugi. To pa doslej nikoli ni bila lahka naloga, še posebej ne zato, ker je znanje preveč razdrobljeno po posameznih disciplinah, ki vsaka s svojih izhodišč dojemata »problem« in nazadnje tudi le »zase«. Zato tudi tu prihajajo v poštev poleg *kriminoloških teorij še sociološke, antropološke, biološke, psihološke, psihoanalitične, socialnopsihološke, psihiatrične in celo lingvistične*. Kajti na moralo, navade, tradicije, rituale, običaje, obrede, ceremoniale, mite, predsodke, simbole, tabuje itd., lahko gledamo z različnih zornih kotov, ker njihovi pomeni niso enostranski in istosmerni, marveč zelo različni, kolikor ne celo divergentni (npr. predsodki, stališča, pogledi itd.).

Čeprav se nosilci posameznih teorij niso vsi enako zavedali vplivov naštetih in še drugih oblik na človeško vedenje, ne v etiološkem, ne v fenomenološkem in še manj posledičnem pomenu, je v mnogih izmed njih mogoče najti sestavine, ki spominjajo nanje. Seveda pri nekaterih bolj kot pri drugih in pri posameznih jasneje kot drugod.

Ker so vse teorije uporabne za bolj ali manj uspešno kriminološko pojasnjevanje, jih bomo našteali skupaj, ne glede na njihovo disciplinarno poreklo, čeprav med njimi močno prevladujejo sociološke, sledijo pa jim psihološke. Zlasti pomembne se kažejo naslednje teorije: teorija socializacije, teorija socialne asociacije (zakonite in kriminalne), teorije diferencialne identifikacije in diferencialne asociacije, teorije družbene dezorganizacije, teorije kulturnega konflikta oziroma kulturnega razkoraka, teorije subkulture in kontrakture, teorije anomije, teorije učenja, teorije družbenega in simboličnega interakcionizma, teorije racionalizacije, etiketiranja, pa teorije neprilagojenosti, inteligence, frustracij itd.

To bi pomenilo, da skoraj ni družboslovne teorije, ki se ne bi mogla opirati pri svojih izhodiščih na to, o čemer pišemo, da pri tem sploh ne omenjamo poleg antropologije, zgodovine, jezikoslovja, kulturologije, religiologije še drugih znanosti, ki se v svojih primerjavah lotevajo opisovanja in pojasnjevanja razlik med ljudmi v biološkem, spolnem, rasnem, verskem, nacionalnem, razrednem, gospodarskem in še kakšnem drugem smislu. Kajti vse, česar se lotevamo, ima svoj pomen tudi za odklonsko vedenje, vse se lahko tako ali drugače ne le uporablja, marveč tudi pojasnjuje, vse ima svoj smisel in vse je lahko namenjeno ne le dobre-

mu, marveč tudi zlemu. Prav slednjemu pa je predvsem namenjeno kriminološko znanje, ki gotovo ne more mimo tistega, kar tu načenjamo in kar ima poleg svojega notranjega življenja pri ljudeh predvsem svoje zunanje manifestacije.

Tale prispevek ni priložnost, da bi se spuščali v to, koliko je tega, kar obravnavamo, v posameznih teorijah, in koliko kakšna teorija sploh velja, ker nobena ni še popolna in ne dokončna. Vsaka pa tako ali drugače prispeva k temu, da nam je kakšen delček našega življenja vendarle razumljivejši in zato bližji ter dostopnejši. Kajti človeško mišljenje je zelo pestro in nanj vplivajo najrazličnejše okoliščine, ki ga pogosto delajo neulovljivega, in več ko o njem vemo, bolj se nam zdi problematično.

»Ustaljene oblike«, s katerimi se ukvarjamo, pa pomenijo v našem dojemanju predvsem medsebojna razmerja, iz katerih pogosto izhaja *deviantnost kot stranski proizvod* na določenem koncu premise, kjer se neko delovanje konča in začne njemu nasprotno ravnanje kot *drugačna morala, drugačna kultura* itd. In to takšna, ki vabi na zavračanje in odklanjanje, na represivnost in maščevalnost zaradi neposlušnosti do tistega, kar tradicije, običaji in vse drugo pomenijo za red in mir v družbenih skupinah in družbi kot celoti.

Sklep

Dojemanje in pojasnjevanje odklonskega vedenja ne more brez poznavanja ne preteklosti niti ustaljenih vzorcev obnašanja, ki jih sprejemamo od svojih prednikov, niti brez različnih predsodkov, idealov, stališč, pogledov in izkušenj, četudi so neredko *čustveni in že zato problematični*, vendar za vedenje toliko bolj zanimivi. Čeprav vsebujejo kriminološke in z njo povezane teorije veliko sestavin posnemanja preteklosti in čustvenega razumevanja sedanosti, moramo reči, da se kriminologija kot stroka ni kaj dosti ukvarjala z navadami, običaji, rituali, tradicijami itd. To je dosti bolj mogoče trditi za moralo, ki seveda vsebuje marsikaj tistega, o čemer pišemo v tem sestavku, toda predvsem z vidika vpliva morale na pravo in prava na moralo. Toda marsikdo se loteva posameznih razmišljanj tudi ne glede na pravo, zlasti ob vprašanju, kaj je sploh deviantnost?

Gotovo je vse to, kar načenjamo v tem pisanju, posledica osebnih želja, čustvenih potreb, zahtev po ustvarjanju vrednot in njihovem prenašanju (bodisi pozitivnih bodisi negativnih), vprašanje svobode in prisiljevanja, tja do najrazličnejših oblik vplivanja na ljudi. In če je to, potem *problem* bolj ali manj ustaljenih oblik človeškega sodelovanja in delovanja ni le *stvar* pravil in norm ter kriminalizacije in s tem prava, antropologije, sociologije, socialne psihologije itd., ampak tudi *kriminologije*. Zlasti z dveh zornih kotov. Po prvem in glavnem kot tisto, kar deluje na to, da ljudje ne motijo drug drugega v sožitju, in po drugem, in to z negativnim predznakom, koliko se tisto, kar je pozitivno, v določenem trenutku ne sprevrže v nasprotje in postaja predmet zavračanja, obsojanja in preganjanja tistih, ki imajo moč, da to delajo.

V celokupnem razumevanju morale in vsega, kar v najširšem smislu sodi vanjo, kar ji pripravlja poti, jo oplaja in spremlja, je za *kriminologijo* ob prehodu od splošnega k posebnemu, gotovo v *središču pozornosti vse*, kar je antisocialno, ali še bolje rečeno, *kar se odklanja* od prejetih pravil, ki pa se spreminjajo. Kriminologija se ukvarja predvsem s sankcioniranim vedenjem, kar ji gre zameriti, ker je *premalo pozorna na tisto, kar se odklanja v morali, navadah, šegah, tradicijah, mitih, simbolih itd.*, to je na medsebojne odnose, ki niso penalizirani od države.

Zato kaže, da je na področju pisanih norm dosti bolj gotova, ker se opira na nekaj, kar izhaja iz državne moči, kot pa pri nepisanih pravilih, ki so še različna in sankcionirajo kršitve s še bolj dvomljivo stopnjo uspešnosti kot država. Utemeljitev, zakaj kriminologija raje pojasnjuje odklanjanje od pravnih norm, je tudi v tem, da so le-te dosti manj številne od vsega tistega, kar načenjamo s tem sestavkom, poleg tega pa tisto, kar norme vsebujejo, pomeni ključne vrednote, ki jih je treba v posameznih družbah varovati (kolikor seveda ne gre za kakšno hiperprodukcijo norm kot pri nas). Seveda pa naj to ne bi bilo edino opravičevanje, so še druga, ki so dosti bolj pragmatična in posebna.

To, o čemer pišemo, neprestano *spominja na vrednote v samoupravni družbi* in na potrebe po specialnih oblikah njihovega ustanavljanja in utrjevanja, čeprav tudi na spoznanjih preteklosti. Kajti nismo si zaman v uvodu izbrali načela starih Rimljanov, ki so ugotavljali, da sedanost vedno presojava po preteklosti. Ali je naša sedanost res tista, ki smo jo zaslužili zaradi preteklosti (morebiti zaradi bližnje preteklosti)?

Odgovor seveda ne more biti samo kriminološki. Kriminološki pa toliko, kolikor so deviacije od pričakovanega prispevale k temu, da smo tu, kjer smo. Ali to pomeni, da bi morala naša kriminologija bolj posegati v družbene razmere s svojimi spoznanji, ki jih navsezadnje nima tako malo in bi z njimi v marsičem pripomogla ne le *k pravi podobi družbe, v kateri živimo*, marveč tudi k njenemu poboljševanju. Ali jo družba sploh za to potrebuje in jo želi imeti glede na stopnjo moralne zavesti in sposobnost vrednotenja odklonskosti?

Prav glede na to bi se morali vprašati, *kako je z nepisanimi pravili razmerij med ljudmi, če imajo že pisana tako malo vpliva* na naše, zlasti skupinsko obnašanje, ki ustvarja tolikšno gmotno in moralno škodo, da jo bo mogoče komajda popraviti v naslednjem tisočletju. Tako seveda »predsodki« (zlasti negativni) o položaju, v kakršnem smo, gotovo niso neutemeljeni.

Rokopis končan 20/8-1988.

LITERATURA

1. *Crime, Criminology and Public Policy*/ Ed. R. Hood. London, Heinemann 1974, 650 s.
2. *Delinquency, Crime, and Society*/ Ed. J. F. Short, Chicago, University of Chicago Press 1976, 325 s.
3. *A Dictionary of the Social Sciences*/ Ed. J. Gould, W. L. Kolb. New York, Free Press 1964, s. 9, 40, 82, 129, 443, 450, 527, 607-608, 641, 694, 710, 723.
4. Eisenberg, U.: *Kriminologie*. Köln, Heymann 1979, 692 s.
5. English, H. & A.: Obuhvatni rečnik psiholoških in psihoanalitiških pojmov. Beograd, *Savremena administracija* 1972, s. 62, 293, 297, 329, 397, 464, 495, 566.
6. Gaute, J. H., Odell, R.: *Murder »Whodunit«*. London, Cox & Wyman 1984, 461 s.
7. Göppinger, H.: *Kriminologie*. München, Beck 1973, 528 s.
8. Hoefnagels, P.: *The Other Side of Criminology*. Deventer, Kluwer 1973, 181 s.
9. Johnson, E. H.: *Crime, Correction, and Society*. 3rd. Ed. London, Dorsey 1974, 671 s.
10. Kaiser, G.: *Kriminologie*. Karlsruhe, Müller 1973, 264 s.
11. Leksikoni Cankarjeve založbe: *Družboslovje*. Ljubljana, Cankarjeva založba 1979, s. 146, 179, 186, 198, 230, 259, 297, 315.
12. Leksikoni Cankarjeve založbe: *Morala in etika*/ V. Srak. Ljubljana, Cankarjeva založba 1986, s. 283.
13. *Lexikon zur Soziologie*. Opladen, Westdeutscher Verlag 1973, s. 361, 455, 456.
14. Lukić, R.: *Sociologija morala*, Beograd, *Srpska akademija nauka i umetnosti* 1974, 683 s.
15. Mair, L.: *An Introduction to Social Anthropology*. 2nd. Ed. Oxford, Clarendon 1972, 317 s.
16. Mannheim, H.: *Vergleichende Kriminologie*. Stuttgart, Ferdinand Enke 1974, 2 knj.
17. Milutinović, M.: *Kriminologija*, Beograd, *Savremena administracija* 1985, 485 s.
18. Reid, S. T.: *Crime and Criminology*. Hinsdale, Dryden 1976, 740 s.

19. Rječnik sociologije in socijalne psihologije/ M. Bosanac et al. Zagreb, Informator 1977, s. 297, 304, 388, 408, 478, 552, 622, 663, 696.
20. Sociološki leksikon/ ur R. Lukić. Beograd, Savremena administracija 1982, s. 199, 296, 373, 401, 416, 487-488, 673, 705.
21. Sumner, W. G.: Folkways. New York, Mentor 1960, 605 s.
22. Sykes, G.: Criminology. New York, Brace Jovanovich 1978, 631 s.
23. Šter, J.: Delavski razred in morala. V: Morala, razrednost in vloga ZK. Ljubljana, Komunist 1987, s. 143-177.
24. Šter, J.: Marksizem, etika in zveza komunistov. V: Morala, razrednost in vloga ZK. Ljubljana, Komunist 1987, s. 105-113.
25. Wilson, J.: Thinking About Crime. New York, Basic 1975, 231 s.

Seznam literature pripravila

Marija Milenković